

Received 25.05.2021	Review	JOTS
Accepted 13.06.2021		5/2
Published 24.07.2021		2021: 440-445

Erdem, M. D. & Demirci, Ü. Ö. Köktürkçe, Ankara: Pruva Yayınları, 2019, ss. 662, ISBN: 978-605-80397-0-4

Aysun SOYER*

Düzce/Turkey

E-mail: aysunsoyer.as@gmail.com

Son yıllarda Eski Türkçeyi öğretme amacıyla yazılmış ders kitabı formatındaki kitaplardan birisi de üzerinde duracağım bu eserdir. Eser şu bölümlerden meydana gelmiştir:

İçindekiler Dizini (7-26) alfabetik sıraya göre hazırlanmış olup ilgili kelimenin ve gramer konusunun sayfa numaraları gösterilmiştir. *Ön Söz* (27-28) bölümünde, okurlara kitap tasarlanırken ne tür yaklaşımların benimsendiği aktarılmıştır. *Giriş* (29-73) bölümü Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri, Ural-Altay dilleri nazariyesi, Altay dilleri nazariyesi ile başlamaktadır. Ardından Türkçenin tarihi gelişimi: Proto-Türkçe: (Ön Türkçe), Eski Türkçe: (VIII-X. yy.), Orta Türkçe Dönemi: (XI-XII. yy.), Karahanlı lehçesi, Yeni Türkçe Dönemi: (XIII. yüzyılda başlar), Batı Türkçesi, Çağdaş lehçeler gibi alt başlıklarla anlatılmıştır. Köktürklerin kökeni, I. ve II. Köktürk Devletleri, Köktürk Devletleri'nden kalan eserler ve bu eserler üzerine yapılan çalışmalar, Köktürk yazısının kökeni ile ilgili görüşler ele alınmaktadır

Bu başlıkların ardından Eski Türkçe üzerine yazılmış dilbilgisi kitapları ve etimoloji sözlükleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Köktürk yazısı ve karşılığı, Kısaltmalar, İşaretler ve Bibliyografya verilerek giriş bölümü tamamlanmıştır. Bibliyografya bölümünde çalışmada kullanılan 129 kaynak APA sistemi kullanılarak belirtilmiştir.

* ORCID ID: 0000-0002-9638-8315.

Eserin ikinci bölümünde (75-623) Köl Tegin, Bilge Kağan, Tuñukuk yazıtlarının tamamı incelenmiştir. Bu yazıtlara ait satırların her biri orijinal metni, transliterasyonu (harfçevrimi), transkripsiyonu (yazıçevrimi) ve Türkiye Türkçesine aktarımı yapıldıktan sonra okuma farklılığı gözlenen cümlelerin bugüne kadar yazıtları neşredenler tarafından nasıl okunduğu ve anlamlandırıldığı sıralanmıştır. Metinler Türkiye Türkçesine aktarılırken satır altı karşılıkları sunulmuştur. Kitaptaki transkripsiyon ve tercüme, genellikle Erhan Aydın'ın *Orhon Yazıtları* adlı eserinden alınmış; bazı satırların transkripsiyonunda ve tercümesinde Ercilasun, Tekin, Ergin ve yazıtları neşreden diğer Türkologların transkripsiyon ve çevirileri de kullanılmıştır. Aydın'ın *Orhon Yazıtları* adlı eserinden alınan transkripsiyon ve tercüme hariç diğer Türkologlardan tercih edilen transkripsiyon ve tercümenin hangi eserden alındığı dipnotta belirtilmiştir.

Bir örnek:

Orijinal Metin

✧ϣϣϣ>:ϣϣϣ>ϣ:ϣϣϣ:ϣϣϣϣ:ϣϣϣϣ:ϣϣϣϣ:ϣϣϣϣ:ϣϣϣϣ:ϣϣϣϣ:ϣϣϣϣ:ϣϣϣϣ

Transliterasyon

tŋri tg tŋride bolmŋ türük bilge kŋn boödke olrtm

Transkripsiyon

t(e)ŋri t(e)g t(e)ŋride bolm(ı)ŋ türük bilge k(a)g(a)n bo ödke ol(u)rt(u)m.

Çeviri

(Ben) Tenriteg Tenride Bolmuş Türk Bilge Kağan'(ım) bu zamanda tahta oturdum.

teŋriteg teŋride bolmŋ “Bu ibare Thomsen tarafından ilk önce “Ben Tanrı gibi Tanrı'ya benzeyen” biçiminde tercüme edilmiştir. Fakat daha sonra Thomsen tarafından “Tanrı gibi gökte olmuş” olarak değiştirilmiştir”. Radloff da Thomsen'e yakın çeviri ileri sürmüştür, Malov da bu görüşü benimsemiştir. Berta “(Ben) Tengri gibi gökte (Tengri'den) doğmuş Türk Bilge Kağan bu zamanda hüküm sürdüm”. Ercilasun: “{Ben} semavi Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan{ım}”; Orkun: “Göge benzer gökte (mevcut) olmuş Türk Bilge hakan bu zamanda (iktidar

mevkiine) oturdum”; Ergin: “Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı”; Tekin: “(Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Hakan”.

Tekin, bu cümlede iki niteleme grubu karşısında olduğumuza dikkat çekerek, birinci ibarenin *tejri teg*, ikinci ibarenin ise *tejride bolmuş* olduğunu, birinci ibarenin ‘Tanrı gibi, Tanrıca, ilâhi’, ikinci ibarenin ‘Tanrı’dan olmuş’ biçiminde anlaşılması gerektiğini belirtir. Bu görüşüne kanıt olarak da Çin İmparatorlarının 天子 *tianzi* ‘göğün oğlu, Tanrı’nın oğlu’ (Eski Türkçe metinlerde *ténsi* biçiminde geçer) unvanını taşıdıklarını belirtir. Bu şekilde yazıtların her bir satırının incelenmesi öğrencilerin yazıtları öğrenebilmesi ve anlaması için önemli bir kolaylık sağlamıştır.

Bu şekilde yazıtların her bir satırının incelenmesi öğrencilerin yazıtları öğrenebilmesi ve anlaması için önemli bir kolaylık sağlamıştır. Okuyucu bu şekilde yazıtlar üzerine çalışma yapan Türkologları ve onların görüşünü de bir arada görme imkânına sahip olmuştur.

Daha sonra kelimelerin kök-ek ayrımları yapılarak kelimelerin etimolojik açıklamalarına yer verilmiştir. Bu açıklamalarla birlikte kelimelerle eklerin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki gelişimleri de gösterilmiştir. Sözcüklerin etimolojisi için Clauson, Nadalyayev et al., Starostin et al., Räsänen, Doerfer, Radloff, Eren, Gülensoy vb. yazarların çalışmaları temel alınmıştır. Sözcüklerin açıklamalarında; Şirin’in *Kül Tigin Yazıtı Notları*, Tekin’in *Orhon Yazıtları ve Tuñukuk Yazıtı* adlı eserlerindeki notlar, Ercilasun’un *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adlı eserindeki notlardan yapılmıştır.

Kelime Örneği

iniyünüm : ini(y)^{+İK} gün^{+iiYE} (ü)m^{1TKİE}

Kökene: ini: > iniy

Anlamı: ‘erkek kardeşlerim’

Thomsen, kelimeyi *ini* ‘erkek kardeş’ kelimesine {+gUn} isimden isim yapan yapım ekinin gelip kaynaşmasından oluşmuş türetilmiş isim saymaktadır. Tekin, *ini-yegün* biçiminde iki kelimededen oluşan bir şekil olarak kabul etmiş ve buna dayanak olarak da Moğolcadaki *degüü* ‘erkek kardeş’ kelimesini göstermiştir; ancak gerek tarihî lehçelerde gerekse çağdaş lehçelerde *yegün* kelimesine rastlanmamasından dolayı Tekin bu görüşünden vazgeçer ve Thomsen’in önerisine katılır. Kelimede türeyen /y/ konsonantını da *ini:* kelimesindeki uzun /i:/ vokali ile açıklamaktadır. Şirin *ini* kelimesi ile ilgili şu bilgileri vermiştir: “Kaşgarlı DLT’de adamın erkek kardeşi adamdan

küçükse ini, büyükse eke diye söylenir, bir adamın kız kardeşi kendisinden küçükse siñil büyükse eke denir". Yong-Söng Li, şu açıklamayı yapmıştır: 'küçük kardeş' anlamındaki bu sözcük ilk olarak Orhon Yazıtlarında *ini* biçiminde geçmektedir: *inim köl tégin özi ança kergek boltı* (KT D 30), Uygur metinlerinde *ini* 'küçük erkek kardeş' biçiminde geçmektedir: *ini içi tüzülti* "erkek kardeşler anlaştılar" (TT I 12). Bu sözcüğün tarihî ve çağdaş lehçelerdeki seyrini de Yong-Söng Li şöyle vermiştir: *ini* 'erkek kardeş' (KB 146), *ini* 'erkek kardeş, kayın birader' (DLT I 93, III 7), *ini* 'erkek torun' (KW 107), 'gen' (HŞ), *inek* 'küçük erkek kardeş' (PC 138, kelime türeyen /k/ aslında küçültme ekidir), *ineke* 'küçük erkek kardeş' (PC 138, {+ke} aslında küçültme ekidir), çağdaş lehçelerde: **TT.** *eni* 'küçük erkek kardeş' (DS 1756), yine Türkiye lehçesinde bu kelimeye getirilen {+k} isimden isim küçültme eki ile yapılmış *enik* 'köpek yavrusu' kelimesi de bulunmaktadır. **Trk.** *ini* 'küçük erkek kardeş'; **Sal.** *ine* 'küçük erkek kardeş'; **Yuy.** *ini, inä* 'küçük erkek kardeş'; **Özb.** *ini, iné* 'küçük erkek kardeş'; **Kumk.** *ini* 'küçük erkek kardeş'; **Nog.** *ini* 'küçük erkek kardeş'; **Kzk.** *ini* 'küçük erkek kardeş'; **Krkp.** *ini* 'küçük erkek kardeş'; **İni** 'küçük erkek kardeş' **Tat.** *ini* 'küçük erkek kardeş'; **Bşk.** *ini* 'küçük erkek kardeş'; **Baraba** *äni* 'küçük erkek kardeş'; **Kırg.** *ini* 'küçük erkek kardeş'; **Alt.** *iyin* 'küçük erkek kardeş'; **Suy.** *ini, inı, eni, ene, inıy* 'küçük erkek kardeş'; **Yak.** *ini* 'küçük erkek kardeş; baba tarafından yaşça küçük erkek akraba'; **Dolg.** *ini* 'küçük erkek kardeş'; **Hal.** *ini* 'küçük erkek kardeş' (s. 109-110).

Yazıtlarda yer alan tüm kelimelerin detaylı şekilde etimolojilerinin yapılması, kelimeler üzerine Türkologlar tarafından yapılan açıklama ve yorumlara yer verilmesi tüm bilgilerin tek bir kaynakta toplandığını göstermektedir. Kelimelerin Tarihî ve Çağdaş lehçelerindeki durumunun verilmesi karşılaştırma yapabilme imkânı sağlamıştır.

Dil bilgisi Örneği

Datif (Yönelme) Hâl Eki

Eski Türkçede: Datif hâl eki, {+kA}, {+A} biçiminde bulunmaktadır: *taşka, ıgaçka, ewke, adaka, yaşıma, bodunuma*. Yine Eski Türkçede ve tarihî lehçelerde {+kA} datif hâl eki, üçüncü şahıs iyelik eki ve pronominal /n/ den sonra geldiği zaman, pronominal n ile kaynaşarak {+nA} biçimine dönüşür, Tekin, bunu "bu biçimin hiç kuşkusuz, daha eski bir (+n+gA) ya da (+n+kA) biçiminden gelmiş olabileceğini belirtir". Örnekler: *sabiña, oglıña, batsıkıña, agısıña* vs.

Karahanlı Lehçesinde: {+kA}, {+gA}, {+A} biçiminde görülür. Konsonant benzeşmesi nedeniyle sedalı konsonanttan sonra {+kA}, sedasız konsonanttan sonra {+gA} biçiminde görülür. Ayrıca Eski Türkçedeki gibi az sayıda kelime de {+A} biçimi de

görülmektedir: *bağka* (KB 1808), *kökke* (KB 1002), *eligge* (DLT II 123, 127), *ayaga* (DLT III 172), *bege* (KB 5118).

Harezm Lehçesinde: Karahanlı lehçesindeki gibi {+kA}, {+gA}, {+A} biçiminde görülür. Konsonant benzeşmesi nedeniyle sedalı konsonanttan sonra {+kA}, sedasız konsonanttan sonra {+gA} biçiminde görülür. Ayrıca Eski Türkçedeki gibi az sayıda kelimedede {+A} biçimi de görülmektedir: *aklımka* (Kutb. 268), *başga* (Kutb. 598), *evinge* (KE 34/1), *özine* (Kutb. 2463).

Kıpçak Lehçesinde: Bu dönemde de tıpkı Karahanlı ve Harezm lehçelerinde olduğu gibi {+kA}, {+gA}, {+A} biçiminde görülür: *avga* (EH 145), *kulga* (TZ 78a), *evge* (CC 123, 5), *tamukka* (CC 125, 5), *yükke* (CC 160, 19), *üstüme* (CC 45), *artıma* (TZ 74a 7).

Çağatay Lehçesinde: Çağatay lehçesinde de Karahanlı, Harezm ve Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi {+kA}, {+gA}, {+A} biçiminde görülür: *yolga*, *ayga*, *közge*, *çahka*, *kökke*, *tüşke*, *sözümize*, *kavlunyuza*.

Batı Türkçesinde: Bu dönemde umumiyetle {+A} biçimindedir; ancak Eski Anadolu lehçesinin ilk dönemlerinde zaman zaman {+gA} biçiminde de görülmektedir: *içine*, *ölüye*, *evge*, *şehrine*.

Çağdaş Lehçelerde (s. 85-86)

<i>Az., Trkm.</i>	+A
<i>Tat., Bşk., Nog., Kzk., KKalp., Krm., Tuv.</i>	+gA, +kA, +A
<i>KBalk.</i>	+gA, +ha, +ηA
<i>Kum.</i>	+gA, +A, +gAr
<i>Kırg., Alt.</i>	+gA, +kA, +A, gO, +kO, +O
<i>Hak.</i>	+gA, +ha, +ke, +A
<i>YUyg.</i>	+gA, +kA
<i>Özb.</i>	+ge, +kA
<i>Yakut</i>	+gA, +kA, +gO, +kO, +hA, +hO, +ηA, +ηO
<i>Çuvaş</i>	+ηA, +A

Kitabın Eski Türkçe grameri niteliği taşımasının yanı sıra Tarihi ve Çağdaş lehçelerin gramer özeti niteliğini de taşıdığı görülmektedir. Buna ek olarak kitap Türk dilini art zamanlı ve eş zamanlı tanıma fırsatı sağlamıştır.

Son bölümde Fin atlasından alınan Orijinal Metinler (Tıpkıbasımlar, 625-661) verilmiştir.

Sonuç olarak söz konusu çalışma ciddi bir ön hazırlık evresinin yanında, geniş bir kaynakça taramasıyla meydana gelmiştir. Eski Türkçe dönemi üzerine

Çalışma yapacak olan araştırmacıların öncelikle yararlanabileceği bu eser Türk dilini art zamanlı ve eř zamanlı tanıma fırsatı sunmaktadır. *Köktürkçe*, Türk Dili ve Edebiyatı ęrencilerine Köktürkçe dönemini düşünme, anlama ve yorumlama imkânı veren bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu kitap bundan sonra hazırlanacak ders kitapları için örnek teşkil edebilir. Kitabın yazarlarını tebrik ederim.

Kaynakça

Erdem, M. D. & Demirci, . . (2019). *Köktürkçe*. Pruva Yayınları.